

Ur *Tidsignal* 13 2015

Monica Quirico

Alla vill ha sin egen Gramsci

Antonio Gramsci är det sena 1900-talets mest inflytelserika marxist. Gramsci föddes 1891 på Sardinien och kom som ung student till Turin, Italiens viktigaste industristad. Han anslöt sig till Socialistpartiets vänsterflygel och spelade en aktiv roll i den omfattande rådsrörelsen omkring 1920. Gramsci blev det italienska kommunistpartiets generalsekreterare, men fängslades av fascisterna 1927. Under sina nära tio år i fängelse skrev han sina legendariska anteckningsböcker, där han, ofta i fragmentarisk form, diskuterade filosofiska, kulturella och politiska frågor. Mest uppmärksammat, uttolkat och använt har hans hegemonibegrepp blivit.

Gramsci dog som en följd av sin fängelsevistelse 1937.

Monica Quirico är idéhistoriker, verksam vid det internationella Primo Levi-institutet i Turin

---

Ingen är profet i sitt eget land: detta ordspråk kan väl sammanfatta historien om hur Antonio Gramsci blivit mottagen i Italien. En av de mest kända italienska intellektuella i världen har mött ett växlande öde i sitt hemland. Detta beror framför allt på de olika tolkningar av hans tänkande som det parti han var med om att bilda, Italiens kommunistiska parti (PCI) fört fram efter Gramscis död 1937, i syfte att rättfärdiga sina strategiska val. Gramsci har blivit utnyttjad både i kampen mot yttre politiska och intellektuella fiender och i partiets inre debatt. Mot denna bakgrund blir det lättare att förstå hur Gramsci ibland uppfattats som råds-rörelsens ideolog, ibland som leninist; som filosof eller som politiker; av några som determinist, av andra som voluntarist. Dessutom har tusen sidor skrivits kring frågan om kontinuitet eller brott i Gramscis intellektuella utveckling.

Förutom PCIs strategier, har de många tolkningarna (som väl har belysts av Guido Liguori, en av de ledande Gramsciforskarna, i sin *Gramsci conteso* (Den omtvistade Gramsci), 2012, att göra med *Fängelseanteckningarnas* fragmentarisk struktur. Här får man inte glömma att man valde den tematiska (istället för kronologiska) ordningen när verket först gavs ut (1948-51). Även om det å ena sidan kunde vara till hjälp för läsaren, gjorde det å andra sidan det svårt att följa texternas utveckling och komplexitet.

Frågorna som huvudsakligen debatterats, i kampen om den sanna tolkningen av Gramscis arv, är hur övergången till socialism kan genomföras och vilken roll demokratin spelar under och efter förändringsprocessen. Mitt i striden står givetvis hegemonibegreppet, där man under olika tider har framhållit an tingen inslagen av konsensus eller dominans, beroende på vilken Gramsci-bild (den liberaldemokratiska, den socialdemokratiska eller den leninistiska) som man har velat lyfta fram.

En första viktig poäng är att understryka att redan själva fokus på ”hegemoni” kan innebära ett tolkningsval, det vill säga att prioritera *Fängelseanteckningarnas* Gramsci, där han utvecklade hegemonibegreppet, och således bortse från *Den nya ordningens Gramsci*. La *L'Ordine Nuovo* (Den nya ordningen) hette den veckotidning i Turin som Gramsci var redaktör för under rådsrörelsens tid 1919-20, och som sedan blev kommunistpartiets tidning. Turin var staden med de mest medvetna arbetarna i Italien – Fiatfabrikens koncentrerade proletariat.

Tidningen följde nära arbetarnas kamp och förde fram kravet på en proletär demokrati baserad på fabrikskommittéerna. Dessa var till en del en italiensk ”översättning” av Rysslands arbetar-

råd, men hade till en del egna särdrag som betonade arbetarnas självstyre.

Nedan ska jag granska bilderna av Gramsci i italiensk politisk debatt under efterkrigstiden och avslutningsvis ställa frågan om Gramscis aktualitet idag.

Gramsci och Togliatti, eller: Martyren mot Stalins lojala tjänare?

Gramscis öde (som levande och som död) är oupplösligt knutet till Palmiro Togliatti, som i realiteten blev partiledare när Gramsci greps 1926 (även om den senare formellt behöll det uppdrag som han hade just fått på partiets kongress i Lyon), och förblev det till sin död 1964.

Togliatti, som mer än 50 år efter sin död fortfarande är en högst kontroversiell person, tog hand om, bevarade och utnyttjade det moraliska och politiska inflytande som vännen som satt i fängelse ägde hos kommunistiska och även icke-kommunistiska antifascister. De två hade följts åt genom Den nya ordningens fas och partiets bildande.

Sättet på vilket Togliatti genomförde uppgiften har dock varit ämne för hätska debatter. Polemikens första fas gäller det brev som Gramsci skrev 1926, bara några veckor innan han greps och som Togliatti offentliggjorde först 1964. Där fördömde Gramsci det sovjetiska kommunistpartiets inre strid. Han stödde Stalins och Bucharins majoritet gent emot Trotskijs och Zinovjevs minoritet, men varnade samtidigt för de skador som den internationella revolutionära rörelsen skulle lida genom det sovjetiska partiets oenighet. Togliatti, som utsatts för fascismens förtryck och blivit alltmer beroende av Kommunistiska Internationalen, bestämde, tillsammans med andra kamrater, att brevet inte skulle spridas. Brevväxlingen mellan de två italienska kommunistledarna blev besvärande.

Ett annat brev förtjänar att uppmärksammas eftersom det gäller den centrala frågan om förbindelsen mellan Gramsci och PCI, och i synnerhet med Togliatti: Övergavs Gramsci i fängelset av det parti som han hade varit med om att bilda, på grund av att han under Stalintiden blev obekvämt? Brevet man talar om är det som Ruggiero Grieco, en annan grundare av Italiens kommunistparti, skickade till Gramsci 1928. Innehållet underströk Gramscis betydelse för den italienska och internationella, kommunistiska rörelsen. Det gjorde Gramsci mycket upprörd, eftersom han ansåg att det skulle bidra att försämra hans ställning inför den fascistiska domstolen. Var det en inre komplott, för att få bort en inflytelserik men – i förhållande till Sovjetunionens strategi – ”opassande” ledare? Eller var brevet tvärtom, som bland andra Luciano Canfora har argumenterat för, en förfalskning av OVRA, fascismens politiska polis? Efter nästan 90 år, har sista ordet inte sagts; ett gott exempel på hur historieförskrivning är en undersökande och aldrig definitiv verksamhet – och just därför så spännande.

Hur som helst avspeglar breven såväl den politiska debatten som forskningen om Gramsci – och om det italienska kommunistpartiet. De har använts, och används fortfarande, för att framställa ett slags Shakespearedrama: Å ena sidan Gramsci, offret (inte bara för fascismen utan också för sin egen skapelse, partiet), demokratins och även den liberala demokratins tänkare. Å andra sidan Stalins lojala tjänare, Togliatti, som många har skildrat honom (se t.ex. Abse, Tobias, [Palmiro Togliatti - Stalins lojale tjänare](#), 2006, *Revolutionary History*, IX, n. 2), vännen som blev italienska kommunistpartiets symbol och en martyrs bödel.

Den som skriver detta har alltid haft en kluven inställning, för att använda en förmildrande omskrivning, gentemot Togliatti (från hans chockerande beslut att bevilja amnesti åt fascister 1946); samtidigt tror författaren att om man vill reflektera över kommunismens historia i Italien och främst på Gramscis arv, behöver man gå bortom ikonerna som gång på gång tjänar den segrande intellektuella eller politiska linjen och placera Gramsci och Togliatti i sin tid och i sitt samhälle: fascismens Italien, med kommunistpartiet som blivit olagligt 1926, just när Gramsci tillsattes som partiets generalsekreterare. Dessutom får man inte glömma att han tillbringade elva år i fängelse, med begränsade möjligheter att få kontakt med och att bli informerad om den yttre världen och med en allt svagare hälsa. Annars riskerar man (som

faktiskt har hänt) att framställa Gramsci som en klassiker som passar alla tider (ungefär som Machiavelli), eller som en kritiker av totalitarism (ett begrepp som intellektuella inte använde före 1930-talet) eller till och med som en föregångare till eurokommunismen (!).

Gramsci och den italienska vägen till socialism

Vid Gramscis död, 1937, framställde Togliatti honom som den italienska marxismens centralgestalt, en teoretiker som behandlat folkfrontsbygget mot nazifascismen och nya relationer mellan socialism och demokrati.

Det var just den senare aspekten som kom att betonas från och med 1944, när Togliatti återvände till Italien efter sin långa exil (i huvudsak i Frankrike och Sovjetunionen). Togliatti initierade den så kallade vändningen i Salerno i april 1944, i södra Italien som just befriats från nazisterna. ”Vändningen” lyfte fram PCI som ett demokratiskt och nationellt parti (det vill säga inte enbart ett klassparti) och Gramsci som dess ideologiska grundare. Kärnpunkten i Togliattis politiska linje var givetvis att hävda det italienska kommunistpartiets särdrag i förhållande till Sovjetunionen, genom att efter många år av hemlig verksamhet, lyfta fram ikoner för den nya massorganisationen och samtidigt göra partiet lockande för de intellektuella.

Ett viktigt steg i denna strategi att ge partiet legitimitet var utgivandet av Gramscis *Brev från fängelset*, sedan *Fängelseanteckningar* och till slut *Den nya ordningen* under åren 1947-54. Det är obestridligt att Togliatti, med denna intellektuella operation och genom att inkludera Gramsci bland partiets förgrundsfigurer på ett avgörande sätt bidrog till att sprida hans tänkande och att göra honom till en ofrånkomlig referenspunkt i Italiens kulturella och politiska debatt. Samtidigt blev Gramsci populär till priset av att bakgrunden till hans tänkande – den internationella kommunistiska rörelsens inre strider på 1920- och 1930-talet – försvann och ersattes av en bild som enbart belyste hans tidiga arbeten om en demokratisk väg till socialismen.

Som Gramsci själv påpekade i *Fängelseanteckningarna* har demokratin flera betydelser, vilket också framgår av de hänvisningar till begreppet som finns i hans verk.

Gramscis utgångspunkt är att det man brukar kalla demokrati, utan att specificera begreppet närmare, är en borgerlig demokrati, riktad mot proletariatet. Under 1918-1919 var Gramsci, också på europeisk nivå, en framträdande förespråkare för rådsdemokratin, alltså en demokratisk form som bygger på väljarnas direkta kontroll över de valda och att de valda också socialt representerar sina väljare. Gramsci hänvisar här, i likhet med Marx och Lenin, till Pariskommunen.

I *Fängelseanteckningarna* behöll han sin kritiska inställning till representativ demokrati eftersom den inte byggde på verklig jämlikhet. Rådsdemokrati förblev för Gramsci en högre demokratisk form (någonting som Togliatti och hans efterträdare givetvis undvek att framhålla). Hans främsta bidrag till en kommunistisk demokratiteori finns i beskrivningen av hegemoni som betonar kravet på konsensus och pekar ut det ”reglerade samhället” som målet: ju mer detta utvecklas genom en utvidgning av självstyret, desto mer krymper staten som repressiv apparat.

Kampen om hegemoni

När den internationella vänstern splittrades 1956 [framför allt som en följd av reaktionerna på Sovjetunionens invasion i Ungern] utnyttjade antisovjetiska intellektuella och socialistiska politiker i Italien Gramscis *Den nya ordningen* gentemot Kommunistpartiet. PCI bemötte angreppen genom att lyfta fram den leninistiska Gramsci (för att på en teoretisk nivå legitimera sitt stöd åt Sovjetunionen) i sådan utsträckning att hans originalitet (den icke-deterministisk synen på struktur- överbyggnad) suddades ut.

Under de följande åren gav dock Togliatti en mer balanserad bild av Gramsci. I en artikel som publicerades två månader före hans död, 1964, erkände den kommunistiska ledaren att det var dags att betrakta Gramsci inte bara utifrån ett strikt partiperspektiv. Gramscis arv fick inte begränsas till ”den italienska vägen till socialism”. Det kunde faktiskt ha relevans för andra politiska och kulturella traditioner (vilket skulle bekräftas under 1990-talet). Den sene Togliatti sammanfattade Gramscis budskap med behovet av att när nya ekonomiska och sociala motsättningar framträder, utveckla ny kunskap (som förenar teknik, vetenskap och historisk och humanistisk medvetenhet). Detta var i sin tur en förutsättning för utvecklandet av ett nytt revolutionärt subjekt som kunde utmana sina egna gränser och utmana och överskrida samhällets motsättningar - just den roll som den politiska och intellektuella vänstern i Europa övergivit sedan 1970-talet.

Under de följande årtiondena ökade Gramscis inflytande. Ett viktigt steg var filosofen Norberto Bobbios framställning av Gramsci som rätt och slätt en överbyggnadens teoretiker, där den liberala eller den totalitära aspekten poängterades. En sådan tolkning (som tyvärr var väl spridd och högst förödande) banade väg för många missförstånd, i Italien såväl som utomlands, genom att den bortsåg från Gramscis marxistiska förankring och hans insikt om att överbyggnadens betydelse var ett resultat av den nya roll staten spelade för ekonomin.

De nya sociala rörelserna presenterade samtidigt sina olika tolkningar av hegemonibegreppets betydelse och Gramscis aktualitet. De som identifierade honom med kommunistpartiet frågade sig om hegemoni var ett annat ord för diktatur, i överensstämmelse med vad som ansågs vara kommunistpartiets stalinistiska tradition. Andra – till exempel trotskister, vänstergruppen *Avanguardia operaia* och även delar av kommunistpartiets vänsterfalang – uppfattade Gramsci främst som rådsdemokratins teoretiker (där hegemonibegreppet var en utveckling av denna teori).

De politiska och sociala omständigheterna var också mycket gynnsamma för en undersökning av hegemonibegreppets innehåll och gränser. Tidens politiska oro kunde lätt uppfattas som en kamp om hegemonin (från den borgerliga till den proletära) och Gramsci kunde ses som den perfekta brytpunkten för en teori och praktik för förändring. Detta förklarar hans stora popularitet under dessa år, på gott och ont, både i den politiska debatten och i intellektuella kretsar. Höjdpunkten var den nya, kronologiska utgåvan av *Fängelseanteckningar* 1975. Här kunde man se hur Gramscis utveckling av hegemoni-begreppet inte varit en ensidig process.

Eftersom han aldrig föreställt sig hegemoni bara som en kulturell process (en tolkning som har attraherat intellektuella i hela världen men som är en förenkling), utan snarare som en intellektuell och politisk kamp, växlar betydelsen mellan *hegemoni som samtycke* (i motsats till dominans) och *hegemoni som samtycke* (över allierade klasser) *plus dominans* (över antagonistiska klasser). Härigenom kan en klass bli ledande redan innan den tar makten.

En utgångspunkt är att civilsamhället är det område där kampen om hegemoni förs. Här urskiljer Gramsci tre nivåer: den ekonomiska; den politiska och den militära. Detta är något som alla partier och regeringar som syftar till en grundläggande samhällsomvandling bör ta till sig i sin helhet.

Det gjorde inte det italienska kommunistpartiet, som inte lyckades utnyttja Gramsci - renässansen. Partiet missade chansen att omarbota hegemonibegreppet och var därför dåligt rustat att möta de angrepp som riktades, från såväl vänster som höger, mot partiets demokratiska trovärdighet.

De intellektuella (först och främst Bobbio) som tidigare ändå hade erkänt Gramscis icke-deterministiska inriktning, varnade efter kommunisternas valseger 1976 för hegemonibegreppets totalitära innehåll. Kommunistpartiet däremot, insåg inte att arbetsgivarna, med stöd av kristdemokraterna på den politiska nivån och nyfascisterna på den paramilitära, skulle dra det längsta strået i kampen om hegemonin,

Efter valsegern var kommunistpartiets svar, på ett teoretiskt plan, att stärka statens centralism – och i enlighet med detta avvisa den svenska Meidnerplanen om löntagarfonder, eftersom den ansågs vara ett exempel på fackföreningsrörelsens självstyre! – och, på det strategiska planet, lägga fram förslaget om en ”historisk kompromiss” mellan kommunister och katoliker. De sociala rörelserna, med vilka dialogen hade varit ansträngd under hela 1960- och 1970-talet, marginaliserades på både nivåerna.

Enrico Berlinguer var partiledare 1972-1984 och den som tillsammans med det franska och spanska kommunistpartiet lanserade ”Eurokommunismen” i mitten av 1970-talet. Efter valnederlaget 1979 försökte han att framställa en ny strategisk vision, som avvisade både östsocialism och socialdemokrati: det ”demokratiska alternativet”.

Under 1970-talet hade kommunistpartiet utnyttjat Gramsci på ett mycket hänsynslöst sätt för att både stödja den historiska kompromissen och en ”uppföringspolitik” riktad mot arbetarna. I Berlinguers nya linje var hänvisningen till Gramscis moraliska och intellektuella pånyttfödelse tydlig, liksom viljan att sätta igång en förnyad hegemonisk utmaning, genom att, till skillnad från 1970-talet, fokusera på en politik för arbetarklassen och för de nya sociala rörelserna.

Självkritiken mot de misstag som begåtts under 1970-talet kom dock för sent. Arbetarnas nederlag på FIAT i Turin 1980 (delvis på grund av kommunistpartiets stora misstag) och Berlinguers död 1984 stoppade definitivt partiets förnyelse.

Dock kan man inte, som man vanligen gör i Italien, bortse från att Berlinguers efterträdare, och särskilt de som redan under 1990-talet omvandlade kommunistpartiet till ett nyliberalt parti, som Massimo D'Alema och Valter Veltroni, skolades under hans tid och i hans tanke-sätt och politiska perspektiv. Att sätta Berlinguers PCI i motsättning till de partier som sedan följde, PDS, DS och nu Renzis PD, syns lite förhastat.

Gramsci efter 1989 – och nu?

Under det sena 1980-talet var Gramsci glömd – eller, i bästa fall, åter framställd som klassiker – i Italien medan intresset för hans verk tvärt om växte runt om i världen, om än med olika nyanser: en mer ”politiserad” uppmärksamhet i Södra Europa, en mer ”intellektuell” i den anglosaxiska världen. Och klyftan mellan mottagandet i Italien och utomlands ökade efter att kommunistpartiet 1991 omvandlats till det Vänsterdemokratiska partiet (PDS) – som skulle bli det nuvarande Demokratiska partiet (PD) – i samma veva som Gramscis 100-årsdag och partiets 70-årsdag firades. En bitter ödets ironi.

Åter användes Gramscis arv, men för första gången utnyttjades han i partiets inre strid för att för alltid göra upp med kommunismen – och som det skulle visa sig, även med socialdemokratin.

Paradoxalt nog, medan han i Italien framställdes som en revisionist (!) av anhängarna till det nya partiet, lyftes han utomlands fram som en föregångare när det gäller globaliseringsteorier eller som en kritisk kommunist. Märkligt ur denna synpunkt är den brasilianska Carlos Nelson Coutinhos arbete, som avvisade kulturella tolkningar för att istället lyfta fram politikens centrala roll i Gramscis tänkande.

Från slutet av 1990-talet har man sett en slags Gramscisrenässans i Italien (vilken som vanligt har utnyttjats av självutnämnda experter för att bidra till deras akademiska karriär), men bara på den intellektuella nivån. Kommunistpartiets efterträdare har förvandlats till i bästa fall social-liberaler, och vänstern i övrigt har mer eller mindre försvunnit.

Utomlands förblir Gramsci en referenspunkt; både Pablo Iglesias och Alexis Tsipras har nyligen hänvisat till honom, när det gäller behovet av att lägga grunden till ett nytt sunt förnuft och till att legitimera bildandet av en ny vänster, att medvetet gå bortom kapitalism

utan att följa gamla – och ofruktbara – vägar.

Likafullt kan inget nytt inom vänstern utvecklas och överleva om man glömmer att kampen om hegemoni inte kan begränsas till en ny världsåskådning, hur viktig den än må vara, utan måste innehålla ett ständigt samspel mellan kampen för självstyrelse på arbetsplatserna – från fabriksgolven till forskningscentren – och den politiska nivån som formas av ekonomiska strider. Båda nivåerna måste knytas ihop i en sammanhängande förändringsprocess.

Gramscis banbrytande definitioner av den intellektuella kan bli en fruktbar utgångspunkt för att börja begrunda vilka nya möjligheter till självstyrelse det globala kunskapssamhället ger.

Lästips – Om Gramsci

Perry Anderson: [Motsägelser hos Antonio Gramsci](#)

Quintin Hoare: [Antonio Gramsci – en politisk biografi](#)

[Till Tidsignal 13](#)